

СТРУКТУРА СІМЕЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди

Дано визначення сімейної взаємодії як інтегрального поняття у сімейній психології та її суттєві ознаки. Обґрунтовано взаємозв'язок між станом сімейної взаємодії та рівнем сімейної кризи; визначено складові системи сімейної взаємодії, указано діагностичні маркери, які є водночас і мішенями психологічної корекції.

Ключові слова: сімейна криза, сімейна взаємодія, самореалізація, дезадаптація, здоров'я сім'ї.

Проблема здоров'я сім'ї є надзвичайно складною і, незважаючи на велику кількість публікацій, до теперішнього часу далека від вирішення. Сімейна система потерпає від дії різноманітних психотравмуючих чинників. Дія цих чинників спричиняє деструктивні зміни сімейного функціонування, що виявляються у вигляді ураження як окремих рівнів сімейної взаємодії (СВ), так і в цілому, призводячи до формування сімейної кризи (СК) та порушення здоров'я сім'ї.

Питанням клінічних проявів, терапії порушень психічного здоров'я, дезадаптації у членів родини внаслідок СК приділялась достатня увага фахівців, але проблема її впливу на деформацію особистісного простору, такого базового конструкту, як самореалізація, а також взаємозв'язок СК та СВ залишились поза увагою дослідників. Отже, питання визначення та обґрунтування структури СВ є актуальними.

Специфіка сучасного життя зумовила певні процеси у сім'ї, що потребують аналізу особливостей її функціонування, проходження стадій життєвого циклу й особливостей переживання нормативних та ненормативних криз.

Центральним елементом більшої частини конфліктних ситуацій у повсякденному житті є проблеми СВ. Виявляються такі конфлікти у специфіці подружніх (партнерських) відносин, взаєминах з іншими родичами. Усі сімейні труднощі мають у своїй основі різну причину, але вони викликають виражену внутрішню напруженість, невдоволення собою і близькими, емоційні зриви тощо. Оскільки саме у сім'ї людина проводить більшу частину свого життя, вирішення протиріч у цій сфері сприяє досягненню її внутрішнього комфорту, задоволеності життям та самореалізації.

СВ ми розуміємо як інтегральне поняття у сімейній психології, яке становить випадкові або навмисні, вербальні або невербальні особистісні контакти членів родини, у результаті яких відбуваються взаємні зміни їх особистості, поведінки, діяльності, відносин. Саме від стану сімейної взаємодії залежить нормальне чи деструктивне функціонування сім'ї загалом і її членів. Успіш-

не функціонування сім'ї передбачає підтримку рівноваги між емоційною єдністю й автономією, гнучким реагуванням на зміни й почуттям стабільності, регулярною та нерегулярною комунікацією.

На формування підсистеми впливають структурні характеристики сім'ї (наприклад, обсяг позасімейних зв'язків, неповнота сім'ї, кількість дітей тощо) і поточна стадія життєвого циклу. При цьому провали у комунікації, з точки зору сімейних систем, указують не стільки на помилки окремих людей, скільки на проблему системи у цілому.

Проблеми з комунікацією виникають не у людини, а між людьми [1]. Застосовуючи системний підхід, необхідно робити акцент не на зміні людей, а на зміні способів взаємодії, тобто замість того щоб покладати провину на того чи іншого члена сім'ї, треба вивчити фактори, які впливають на СВ.

Структура сім'ї — одне з базових понять, яке використовується при описі СВ. Цей термін є ключовим у структурній теорії сім'ї С. Мінухіна [2], який підкреслював, що структурний підхід до сімей ґрунтується на уявленні про те, що родина є чимось більшим, ніж індивідуальні біопсиходинаміки її членів. Члени сім'ї співвідносяться у відповідності з певним устроєм, який управляє їх транзакціями. Ці устрої формують ціле — структуру сім'ї.

Сімейна структура становить сукупність елементів і взаємозв'язків між ними. О. В. Черніков [3] стверджував, що взаємини між структурними елементами сімейної системи характеризуються такими параметрами (властивостями), як згуртованість, ієрархія, гнучкість, зовнішні та внутрішні межі, рольова структура сім'ї.

Сім'я в її синхронному функціонуванні є системою, яка перебуває у деякій рівновазі завдяки сталим зв'язкам. Однак ця рівновага являється рухливою, живою, такою, що змінюється й оновлюється. Зміна соціальної ситуації, розвиток сім'ї або одного з її членів тягне за собою зміну всієї системи внутрішньосімейних відносин і створює умови для появи нових можливостей побудови взаємовідносин, іноді діаметрально протилежних. Можна констатувати, що у стані кризи сімейна система характеризується

порушенням гомеостатичних процесів, які призводять до фрустрації звичних способів функціонування сім'ї та неможливості упоратися з новою ситуацією, використовуючи старі моделі поведінки.

Проведені нами дослідження [4–8] взаємозв'язку самоактуалізації та психоемоційної, індивідуально-психологічної складових СВ та поведінкових, психофізіологічних і партнерських патернів у жінок із різним станом СВ дали змогу уточнити зміст умовно виділених блоків дослідження та приступити до складання й обґрунтування структури СВ, бо саме від її стану залежить нормальне чи деструктивне функціонування сім'ї загалом і її членів, визначення рівнів СК та прогностичних факторів (предикторів та превенторів) самореалізації жінок.

Головним елементом більшості СК, конфліктних ситуацій, деструктивних реагувань членів родини є проблеми, пов'язані з порушенням СВ, тобто деформована та деструктивна взаємодія, конгруентна поняттю «СК». Прояви СК займають свою нішу в ряду соціально-психологічних та психічних феноменів, вони існують поряд із такими явищами, як психічні захворювання, патологічні стани, неврози, психосоматичні розлади, девіантна поведінка, а іноді й призводять до них. Однак медичні феномени розглядаються з точки зору медичної норми на осі «здоров'я — передхвороба — хвороба», девіантна поведінка виражає соціально-психологічний статус особистості на осі «соціалізація — дезадаптація — ізоляція».

Стан СВ відображає особистісні контакти членів сім'ї, у результаті яких відбувається взаємна зміна їх особистості, поведінки, діяльності, відносин, тому ми розглядаємо її на осі «норма — деформація — деструкція — руйнування» (рис. 1) і виділяємо чотири стани СВ та чотири рівні СК.

Нормальна СВ передбачає відсутність явно вираженої СК (1-й рівень).

При кризі цього рівня сімейна пара спілкується, подружжя відчуває одне до одного певні почуття,

вони розподіляють права та обов'язки, виконують різні сімейні функції. У звичайних умовах певні порушення СВ припустимі (незначні ускладнення взаєморозуміння, комунікативності, відповідальності, порушення сексуальної гармонії подружжя, помірна конфліктність, ворожість, тривожність, міжособистісна сензитивність, напруженість тощо). Однак у складних ситуаціях того ступеня взаєморозуміння, прихильності, симпатії, любові і стійкості до стресу тощо, який характерний для даної сім'ї, стає недостатньо. Саме таким чином відбувається формування обставин для виникнення сімейнообумовлених психотравмуючих станів: сімейної і особистісної незадоволеності, станів тривоги, депресії, почуття провини, ворожості, конфліктності, психічних і соматичних розладів.

При цьому можна говорити про дві сили, які зумовлюють такі порушення: особливості внутрішньосімейних відносин (порушення уявлень про сім'ю та особистість одне одного, комунікацій, механізмів інтеграції, структурно-рольового аспекту життєдіяльності) та індивідуально-психологічні особливості членів сім'ї (несумісність психологічна, духовна, культурна, сексуальна).

Психологічна корекція та підтримка можуть сприяти внутрішній мобілізації, виходу із ситуації деформованої СВ на рівень розвитку й особистісної самореалізації. Негативна динаміка може призвести до СК 3-го рівня — деструктивної СВ і посилення психотравмуючих станів: виникнення психопатологічної симптоматики, підвищення рівня психосоціального стресу, погіршення сімейної та особистісної незадоволеності, тривоги, депресії, емоційних станів, самоповаги, самосприйняття, ворожості, конфліктності, рівня відповідальності, соматичних розладів.

Подальше погіршення ситуації, руйнація СВ призводять до СК 4-го рівня.

Важлива ланка подальших досліджень — визначення складових системи СВ. Виходячи з даних,

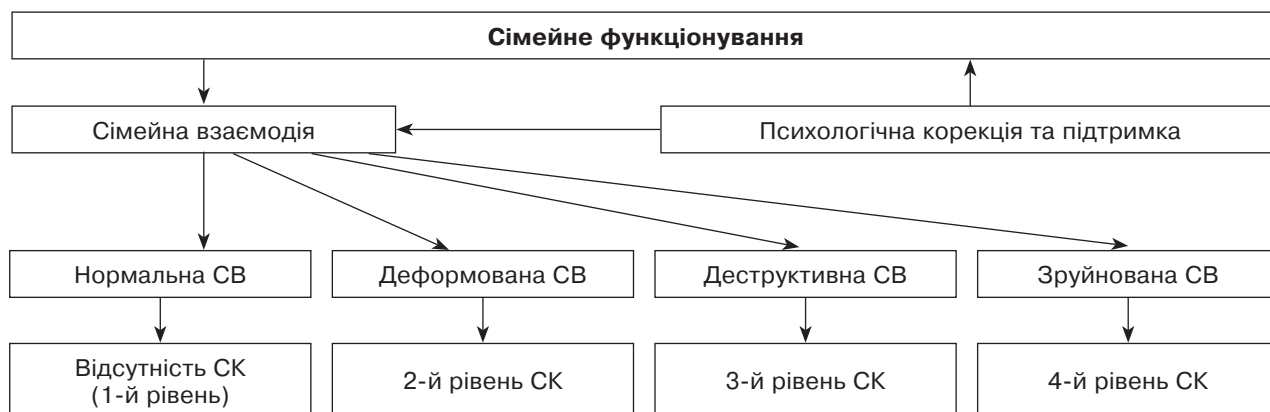

Рис. 1. Взаємозв'язок між станом сімейної взаємодії та рівнем сімейної кризи

які було отримано за допомогою кореляційного та факторного аналізу, ми визначаємо п'ять складових СВ (рис. 2): психоемоційну, індивідуально-психологічну, поведінкову, психофізіологічну, партнерську.

1. Психоемоційна складова включає показники психопатологічної симптоматики (обсесивно-компульсивні розлади, міжособистісна сензитивність, депресія, тривожність, ворожість, фобічна тривожність, параноїальні симптоми, психотизм, додаткові питання); психосоціального стресу; госпітальної шкали тривоги та депресії; емоційних станів (емоційна стійкість, безтурботність, емоційна чутливість, тривожність; розвиток самоконтролю, напруженість).

2. Індивідуально-психологічна складова включає показники індивідуально-психологічних особливостей особистості (загальний рівень інтелекту, розвиток уяви, мрійливість, дипломатичність, сприйнятливості нового, сміливість, моральна нормативність, самодисципліна); самоактуалізації (орієнтація або компетентність у часі, самопідтримка, ціннісні орієнтації, гнучкість поведінки, реактивна чутливість, спонтанність, самоповага, самоприйняття, прийняття природи людини, синергія, прийняття власної агресії, контактність, пізнавальні потреби, креативність); рівня суб'єктивного контролю (загальна інтернальність, інтернальність у галузі досягнень, невдач, у сімейних, виробничих, міжособистісних відносинах, інтернальність щодо ставлення до здоров'я і хвороби).

3. Поведінкова складова включає показники стилів поведінки у конфліктних ситуаціях або п'ять способів регулювання конфліктів (змагання (конкуренція), пристосування, компроміс, уникнення, співробітництво); способів виходу зі скрутних життєвих ситуацій; комунікативних якостей (відкритість, замкнутість (товариськість), сміливість,

ступінь домінування — підпорядкованості (домінантність), ставлення до людей (підозрілість), дипломатичність, залежність від групи, самостійність).

4. Психофізіологічна складова включає показники установок до сексу (дозволеність, реалізованість, сексуальна невротичність, знеособлений секс, порнографія, сексуальна сором'язливість, цнотливість, відраза до сексу, сексуальна збудливість, фізичний секс, агресивний секс, маскулітність — фемінітність); соматизації (соматичні еквіваленти тривожності).

5. Партнерська складова включає показники задоволеності шлюбом; любові та симпатії; розуміння, емоційного притягання, авторитетності.

Відомо, що визначення поняття передбачає виділення суттєвих ознак явища. Доцільно визначити ті специфічні особливості СВ, які дають змогу нам відрізнити її від інших феноменів, а також за необхідності констатувати наявність та рівні її порушення, динаміку в конкретній сім'ї:

1) порушення СВ зумовлюють внутрішньо-сімейні відносини та індивідуально-психологічні особливості членів сім'ї;

2) це порушення найбільш важливих для даної сім'ї норм;

3) стійкість сім'ї до життєвих та особистісних труднощів, що призводить до порушення СВ, можна пояснити певним механізмом, який забезпечує досягнення успіху, — копінг-стратегії вирішення проблем (сімейні ресурси, суб'єктивна інтерпретація стресора) [9];

4) порушена СВ завдає реальної шкоди як особистості жінки і чоловіка, так і сім'ї в цілому та оточуючим людям. Це може бути дестабілізація існуючого порядку сім'ї, заподіяння шкоди особистісного характеру, фізичне насилля, погіршення психічного і соматичного здоров'я. У крайніх випадках порушення СВ становить загрозу для існування сім'ї та

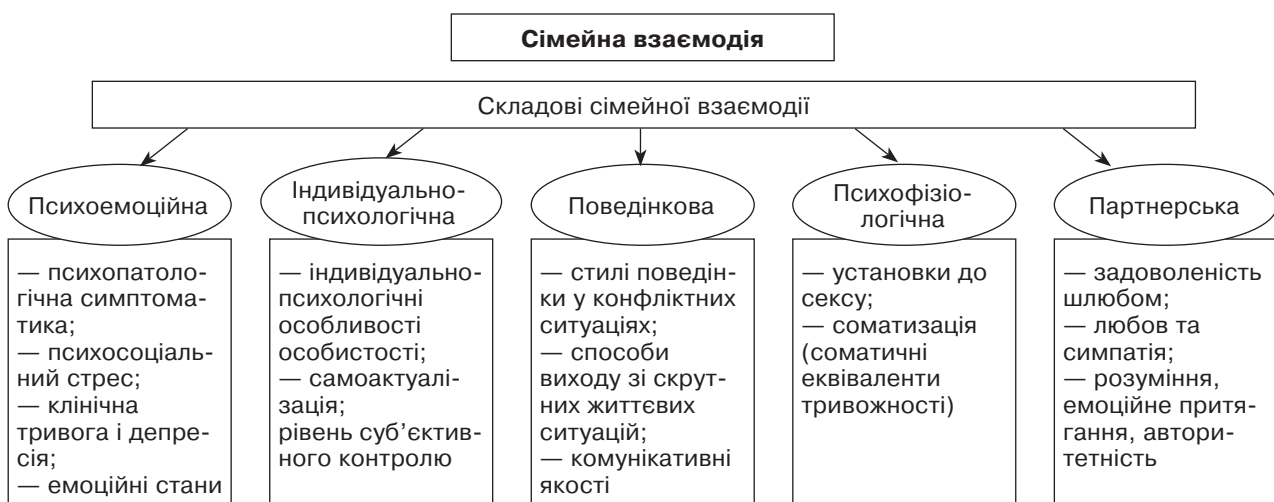

Рис. 2. Складові сімейної взаємодії

життя її членів (суїцидальна поведінка). Психологічним маркером шкоди є страждання, яке переживає людина або яке вона приносить своїм близьким;

5) порушення СВ, якщо його не діагностувати, рефлексувати та коригувати, можна охарактеризувати як стійко повторюване або хронічне.

Таким чином, аналіз результатів нашого дослідження виявляє діагностичні маркери, які дають змогу встановити етіологію сімейних, особистісних, емоційних та самоактуалізаційних порушень, характеризувати динаміку, прогнозувати подальші деструкції або позитивний розвиток, оцінити ефективність психологічної корекції. Ці маркери є водночас і мішенями психологічної корекції: самоактуалізація (підтримка, ціннісні орієнтації, самоповага, спонтанність, прийняття агресії, контактність, самоприйняття, гнучкість поведінки, сензитивність, креативність, компетентність у часі), інтернальність (загальна, у галузі досягнень, сімейних та виробничих відносин), сексуальна розкутість (сексуальне лібідо, знеособлений секс, дозволеність, порнографія, маскуліність — фемінінність) та відносини у сексі (сексуальна збудливість, фізичний секс, сексуальна відраза, сексуальна невротичність), сімейні відносини (розуміння, емоційне притягання, авторитетність, задоволеність шлюбом), психологічні захисти, поведінка у конфліктних ситуаціях.

Список літератури

1. *Allred K.* On Death and Disability: Reframing Educators Perceptions of Parental Response to Disability / K. Allred, Ch. Hancock // *Disability Studies Quarterly*.— 2012.— Vol 32, № 4.— URL: <http://dsq-sds.org/article/view/1737/3177>
2. *Минухин С.* Техники семейной терапии; пер. с англ. А. Д. Иорданского / С. Минухин, Ч. Фишман.— М.: Класс, 1998.— 304 с.
3. *Черников А. В.* Системная семейная психотерапия: интегративная модель диагностики / А. В. Черников.— М.: Класс, 2001.— 208 с.
4. *Фальова О. Є.* Взаємозв'язок особистісних властивостей і самоактуалізації у жінок з кризисних сімей, розлучених жінок та жінок зі звичайних сімей / О. Є. Фальова // *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools*.— Charlton st. East, Hamilton, Ontario, Canada, 2015.— № 4 (10).— P. 188–202.
5. *Фальова О. Є.* Психологія самореалізації жінки в умовах порушення сімейного функціонування: психодіагностика і психологічна корекція / О. Є. Фальова.— К.: LAT&K, 2016.— 324 с.
6. *Фальова О. Є.* Самоактуалізація подружжів в стані сімейної кризи та її зв'язок з показниками психо-емоційного, особистісного та родинного функціонування / О. Є. Фальова // *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools*.— 2016.— № 1 (113).— P. 113–129.
7. *Falyova Y.* Peculiarities of interconnection of orientations to sex and actual psychoemotional state of women and men from crisis families / Y. Falyova, M. Markova // *European humanities studies: State and Society*.— 2016.— № 2.— P. 110–121.
8. *Falyova H.* Peculiarities of interconnection of self-actualization and psychopathological symptomatology of women and men from the crisis families / H. Falyova, H. Vysotckaya // *Modern European Researches*.— Salzburg, Austria, 2016.— Iss. 1.— P. 11–18.
9. *Hill R.* Family development in the generations / R. Hill.— Cambridge, MA: Schenkman. 1970.

СТРУКТУРА СІМЕЙНОГО ВЗАЙМОДЕЙСТВИЯ

Е. Е. ФАЛЕВА

Дано определение семейного взаимодействия как интегрального понятия в семейной психологии и его существенные признаки. Обоснована взаимосвязь состояния семейного взаимодействия и уровня семейного кризиса; определены составляющие системы семейного взаимодействия, указаны диагностические маркеры, являющиеся одновременно и мишенями психологической коррекции.

Ключевые слова: семейный кризис, семейное взаимодействие, самореализация, дезадаптация, здоровье семьи.

THE STRUCTURE OF FAMILY INTERACTION

O. Ye. FALOVA

Family interaction is defined as an integral concept in family psychology; its essential features are described. The interrelation between the state of family interaction and the level of family crisis is substantiated; the components of the family interaction system were determined; diagnostic markers, which are the targets of psychological correction, are indicated.

Key words: family crisis, family interaction, self-realization, maladjustment, family health.

Надійшла 19.02.2018